

Evita Feldentāle

Latvijas okupācijas muzejus

Asmeninēs antisovietinio
judējimo Sovietų Latvijos
respublikoje bylos 1959–
1986 m. vaizdo liudijimuose
Latvijos okupācijas
muzejūje

Latvijos okupacijos muziejus yra privati institucija, įkurta 1993 m. Be tradicinės, įprastos muziejaus kolekcijos, susidedančios iš dokumentų, nuotraukų, artefaktų bei kitų eksponatų, muziejus turi audiovizualinį archyvą, kurį sudaro skirtingo formato bei trukmės garso ir vaizdo medžiaga bei filmai. Archyvas buvo įkurtas 1994 m., pradėjus įrašinėti garso liudijimus. 1996 m., įsigijus pirmąją filmavimo kamerą, pradėti kolekcionuoti ir vaizdo liudijimai.

Nuo 1996 m. audiovizualinio archyvo technika keitėsi – nuo S-VHS juostų (1996–2004 m.) iki MiniDV juostų (2004–2017), o nuo 2017 m. muziejus naudojami nauja aparatūra, leidžiančia įrašinėti vaizdo liudijimus skaitmeniniu formatu. 2015 ir 2016 m. visa kolekcija buvo suskaitmeninta ir dabar ji saugoma kietuosiuose diskuose. Tai leidžia greitai susirasti reikiamą bylą, nes nereikia ieškoti S-VHS juostos bei tam tinkamo grotuvo.

Skaitmenino Belgijos kompanija MEMNON, ir dar mus remia Stanfordo universiteto bibliotekų tinklas, kur mūsų kolekcijos kopijos priimanamos tyrimams. Tai užtikrina ir medžiagos saugumą, nes, jei kas nors nutiktų Rygos kolekcijai, kopiją būtų galima rasti Stanforde, o nuo 2016 m. muziejus nuolat siunčia visus vaizdo įrašus į JAV.

Šiuo metu mūsų kolekciją sudaro 2400 vaizdo liudijimų, kurių bendra trukmė maždaug 4200 valandų.

Vaizdo liudijimai yra svarbus istorinis šaltinis. Juose papasakota sovietų ir nacių okupacinės valdžios dramatiškai paveikta žmogaus istorija. Vaizdo įrašuose fiksuoti liudijimai apie masinius trėmimus 1941 ir 1949 metais bei holokaustą, bet ne vien tai. Archyve saugomi ne tik tremtinių bei holokausto aukų, bet ir Latvijos karių, tarnavusių Raudonojoje armijoje ir vokiečių nacių daliniuose, gulago kalinių, latvių egzilyje bei antisovietinio judėjimo dalyvių liudijimai – pastarieji ir yra šios konferencijos tema. Vaizdo liudijimai apima įvairias temas: apklaustųjų šeimų likimus, gyvenimą nepriklausomoje Latvijoje, švietimo sistemą, kasdienį gyvenimą, pirmąją sovietų okupaciją nuo 1940 m. birželio iki 1941 m. liepos, nacistinės Vokietijos okupaciją nuo 1941 m. liepos iki 1944 m. spalio ir antrąją sovietų okupaciją nuo 1944 m. spalio iki 1991 m. gegužės. Žmonės pasakoja savo patirtis, išsako savo nuomones skirtingomis temomis, kaip pvz., apie nuteistuosius už antisovietinę veiklą.

Liudytojai yra įvairių tautybių – latviai, rusai, žydai, ukrainiečiai, vokiečiai, estai, lietuviai, švedai ir kt. Daugiausia liudijimų yra latvių kalba, bet turime jų rusų, anglų, vokiečių, švedų ir net vieną lietuvių kalba. Vaizdo liudijimai surinkti ne tik Latvijoje, buvo organizuotos ekspedicijos į Rusiją (Krasnojarsko sritį), JAV, Vokietiją, Jungtinę Karalystę, Kanadą ir kt.

Šis pranešimas skirtas individualiems antisovietinio judėjimo atvejams Latvijos SSR, užfiksuotiems vaizdo liudijimuose, saugomuose Latvijos okupacijos muziejuje.

Bendra antisovietinio judėjimo apžvalga Latvijoje nuo 1959 iki 1986 metų

Latvijos istorikas Gints Zelmenis tyrinėjo Latvijos nacionalinės rezistencijos judėjimą nuo 1959¹ iki 1986 m.² Jis peržiūrėjo 216 archyvinių bylų asmenų, areštuotų už antisovietinę veiklą, antisovietinę propagandą bei agitaciją ir kt. ir sudarė trumpus kiekvieno iš jų aprašymus su vardu, pavarde, gimimo data bei vieta, tautybe, gyvenamąja vieta iki arešto, arešto data, įstatymu bei straipsniu, pagal kurį pareikšti kaltinimai, trumpu „nusikaltimo“ aprašu, nuosprendžio poskyčiais (jei tokių buvo), paleidimo data (jei žinoma), mirties data (jei žinoma).

Iš 216 asmenų 185 buvo latviai, 13 rusų, 7 žydai, 3 lenkai, 2 lietuviai, vienas estas, vienas vengras ir vienas vokiečių. Iš jų 19 (arba 8,8 %) buvo paskelbti nepageidaujama ir patalpinti įvairiose psichiatrinėse ligoninėse. Iki šiol neturime jų parodymų. 87 iš 216 asmenų gyveno Rygoje, kiti – kituose miestuose ar kaimuose.

Daugeliu atveju kaltinimai buvo formuluojami kaip antisovietinė agitacija ir propaganda. Kaltinama ne tik už Sovietų Sąjungos kritiką, bet ir už Latvijos nacionalinės vėliavos siuvimą, turėjimą bei iškėlimą, anekdotus apie SSSR vadovus ir Komunistų partiją.

¹ 1959 buvo parinkti, nes taip vadinamas nacionalkomunistinis laikotarpis buvo pasibaigęs.

² 1986 buvo parinkti, nes nuo tų metų nebuvo daugiau jokių KGB naujų bylų nacionaliniame Latvijos archyve.

Sunkiausias politinis kaltinimas buvo pagal 59-ąjį straipsnį – kaltinimas tėvynės išdavimu. Tai galėjo būti atvejai, kai žmogus susitinka su užsieniečiu be valstybinių institucijų leidimo. Nuosprendis pagal šį straipsnį galėjo būti mirties bausmė, tačiau nė vienam asmeniui ji nebuvo skirta, vietoje to jie gavo 15 metų darbo stovyklose (lageriuose). Lengviausi kaltinimai buvo pagal 183-įjį straipsnį.

Nuteistiesiems už antisovietinę veiklą buvo taikomos įvairios bausmės: buvo asmenų, kurių bylos baigiamos paskiriant iki 15 metų darbo stovyklose (lageriuose). Daugumoje politinių bylų nuosprendis vidutiniškai 4–5 metai įkalinimo. 45 bylose kaltė dovanota arba nuosprendžio laikas sutrumpintas. Buvo ir tokių bylų, kai KGB tikėjosi už sutrumpintą bausmės laiką užverbuoti žmogų į agentus arba tikėjosi lojalumo valstybinėms institucijoms, kaip vaizdo liudijime pasakoja Andrejs Pūce.

Iš 216 žmonių, paminėtų tyrime, turime 8 vaizdo liudijimus, taip pat nemažai žmonių savo vaizdo liudijimuose mini kitus, nuteistus už antisovietinę veiklą. Daugiausiai tokių žmonių mini Knuts Skujenieks ir Gunārs Rode, bet mes neturime jų vaizdo liudijimų, tik raštu užrašytus pasakojimus.

Vaizdo liudijimai kaip šaltinis skiriasi nuo sovietinio laikotarpio dokumentų. Vaizdo liudijimai yra įrašyti jau kitoje politinėje santvarkoje, praėjus daug laiko nuo įvykių, apie kuriuos žmonės pasakoja. Geriausia būtų palyginti informaciją apie tuos asmenis, saugomą archyvuose, su žiniomis, kurias jie patys pateikia savo vaizdo liudijimuose, tačiau dėl ypatingos situacijos 2020 metų pavasarį prieiga prie archyvų buvo ribota. Tad šio pranešimo pagrindinis tikslas yra pristatyti Audiovizualinį archyvą kaip individualių antisovietinio judėjimo Latvijos SSR bylų šaltinį.

Žmonių, nuteistų už antisovietinę veiklą, vaizdo liudijimai buvo įrašyti skirtingais metais. Žmonės, kurių bylos glaudžiai susijusios (pvz., Aina Zābaka, Uldis Ofkants ir Dailis Rijnieks) taip pat buvo apklausti skirtingais metais kaip atskiri asmenys³.

³ Aina Zābaka. 6th and 13th of December, 2019 (OMF2300/3349e); Dailis Rijnieks. 3rd of November, 2004 (OMF2300/697; 698); Uldis Ofkants. 10th of May 2006 (OMF2300/1481; 1482; 1483; 1484; 1485); Māris Andržejevskis. 13th of February, 2013 (OMF2300/2903; 2904; 2905; 2906; 2907); Andrejs Pūce. 9th of October, 2005 (OMF2300/958; 959); Raimonds Ēriks Miķelsons. 11th of April 1997 (OMF2300/0032); Jānis Rožkalns. 26th of April, 30th of April, 7th of May, 8th of May, 10th of May (OMF2300/2881; 2882; 2883; 2884; 2885; 2886; 2887; 2888; 2889; 2990; 2991); Bruno Javoišs. 30th of June, 2020 (OMF2300/3424e).

Dailis Rijnieks Mordovijoje, SSSR. 1972 m. Nuotrauka iš Latvijos okupacijos muziejaus fondų.

Dailis Rijnieks Rygoje, Latvija. 2004 m. Fot. Aivars Reinholds. Nuotrauka iš Latvijos okupacijos muziejaus fondų.

Individualios antisovietinės veiklos bylos Audiovizualinio archyvo vaizdo liudijimuose

Iš 8 turimų Audiovizualinio archyvo vaizdo liudijimų pristatysiu 6 asmenų pasakojimus. Tyrimo eigoje kelių asmenų bylos buvo susietos bandant apkaltinti neegzistuojančios antisovietinės organizacijos kūrimu.

Trumpa Dailio Rijnieko biografija, surinkta istoriko Zelmenio:

Dailis Rijnieks gimė 1934 m. Rēzeknėje, Latvijoje. Iki suėmimo gyveno Rygoje. Suimtas 1962 04 18 ir kaltintas už teiginį, kad Baltijos respublikos turėtų atsiskirti nuo SSSR ir už antisovietinės literatūros laikymą bei platinimą. Nuteistas 15 metų sunkaus režimo lagerio su turto konfiskacija. Dailis sulaukė amnestijos 1971 05 27; iš lagerio išleistas 1971 06 09⁴.

⁴ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019. 62 p.

Šiame vaizdo liudijime Dailis smulkiai pasakoja apie savo gyvenimą, antisovietinę veiklą bei išgyvenimus gulage⁵.

Dailis Rijnieks 2004 m. vaizdo liudijime pasakoja apie tarnybą sovietinėje armijoje 1954–1957 m. Jis prisimena, kaip tarnaujant armijoje jį ragino tapti Komunistų partijos nariu, bet jis atsisakė. Po kariuomenės studijavo teisę Latvijos valstybiniame universitete. Studijų metais keitėsi antisovietine literatūra su draugais.

Dailis detaliai pasakoja, kodėl jam buvo prieinama antisovietinė literatūra. Jo tėvas Jānis Rijnieks turėjo didžiulę biblioteką su įvairaus turinio knygomis, tarp jų daug filosofinės literatūros. Taip pat Dailis prisimena, kad svečiuodamasis pas kitus žmones, visada peržiūrėdavo lentynas ir pastebėjęs neskaitytą knygą ją pasiskolindavo. Tokiu būdu jis turėjo galimybę susipažinti su draudžiamąja literatūra. Jis teigė skaitęs žurnalus iš Latvijos nepriklausomybės laikotarpio – „Atpūta“, „Aizsargs“ ir kt. Jis manė žinaš daugiau negu kiti. Tai leido jam padaryti išvadą, kad Latvijos SSR taip pat Lietuvos SSR bei Estijos SSR gyventų daug geriau, jei atsiskirtų nuo Sovietų Sąjungos. Toliau Dailis Rijnieks priduria, kad Latvijos SSR Konstitucija leidžia pasitraukti iš Sovietų Sąjungos, o SSSR Konstitucija šią teisę garantuoja. Taigi, tai tik juridinis procesas, ir jam tereikia surasti panašiai mąstančių žmonių. Taip Dailis paaiškina kaltinimus už kalbas, kad Baltijos šalys turėtų atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos.

Dar Dailis prisimena, kaip KGB elgėsi su biblioteka, priklausiusia jo tėvui: dalis knygų buvo sudegintos dėl to, kad buvo spausdintos Latvijos nepriklausomybės laikotarpiu dviejose to meto leidyklose „Jānis Roze“ ir „Zelta Ābele“. Kai kurios tėvui priklausančios knygos buvo rastos pas respondentą, jos ir tapo suėmimo priežastimi. Kad tos knygos priklausė tėvui, buvo nesunku nustatyti: visas pirktąsias knygas tėvas pasirašydavo. Dailio tėvas Jānis Rijnieks⁶ buvo suimtas ir teistas už nelegalios literatūros laikymą ir už sūnaus Dailio supažindinimą su jų turiniu.

Dailis Rijnieks prisimena pažinojęs Gunārsą Rode'ę, jie diskutuodavo politiniais klausimais, taip pat ir apie Latvijos nepriklausomybę. Dailis teigė, kad Gunārs Rode buvo radikalesnis – jis buvo už tai, kad reikia

nuversti sovietų valdžią, norėjo žinoti viską apie sovietų armiją, rinko informaciją apie tai, kiek joje amunicijos, ir patarė, kad reikėtų gauti nors vieną raketą ir paleisti ją gąsdinimo tikslais, arba bent jau atkreipti tarptautinį dėmesį. Dailis pripažino, kad jis buvo daug nuosaikesnis: jis galvojo, kad sistemą reikia išardyti iš vidaus – įstojus į Komunistų partiją ir įtikinus žmones pakeisti nuomonę apie sovietinę sistemą; taip būtų mažiau kraujo pralieta, tik pats perėjimas užtruktų ilgiau.

Vaizdo įrašė Dailis liudija jautęs, kad yra sekamas, ir tai pasitvirtino, nes visi, lankęsi jo bute, buvo suimti. Taip pat jis buvo stebimas ir sugrįžus iš gulago. Dailis prisimena, kad buvo ypač atsargus su visais, kuriuos sutikdavo, pamatydavo ir kalbėdavosi. Jis vengė kalbėtis su bet kuo, nes nebuvo tikras, kad tie žmonės nebuvo iš KGB ir nemėgins pakartotinai suimti jo už antisovietinę veiklą.

Pasakodamas apie teismo procesą, Dailis Rijnieks prisiminė, kaip prokuroras Paže prašė skirti jam ir Gunārsui Rode'ui mirties bausmę, ir jiems teko praleisti 2 savaites vienoje kameroje su nuteistaisiais mirties bausme. Tačiau kiekvienas iš jų buvo nuteistas po 15 metų.

Informaciją apie Ainą Zābaką surinko istorikas Zelmenis:

Aina Zābaka gimė 1933 m. Latvijoje, Talsų apskrityje, Zentenės kaime. Ji – latvė. Iki suėmimo gyveno Rygoje. Suimta 1962 04 17. Kaltinta antisovietinės organizacijos telkimu bei antisovietinės literatūros laikymu ir platinimu. Nuteista 12 metų bendrojo režimo darbų stovykloje, amnestuota 1966 08 04 ir išleista į laisvę 1966 08 29⁷.

Savo vaizdo liudijime 2017 m. ji smulkiai pasakoja apie savo gyvenimą, taip pat „antisovietinę“ veiklą⁸.

Aina Zābaka prisimena studijas Maskvoje 1954–1958 m. Studijavo bibliotekininkystę, buvo Baltijos studentų sąjungos „Baltikums“ narė. Šiai sąjungai priklausė visų trijų Baltijos šalių studentai, jie rinkdavosi ir laisvai kalbėdavosi įvairiais politiniais klausimais, taip pat ir apie Baltijos šalių likimą. Baigusi studijas ir grįžusi į Latvijos SSR, Aina pradėjo dirbti bibliotekininke. Moteris prisimena, kad kartą buvo išsiųsta darbo reikalais į Daugpilį. Ji nujautė, kad kažkas čia negerai. Atvykus į Daugpilį,

⁵ Dailis Rijnieks (OMF2300/697; 698).

⁶ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019. 63 p.

⁷ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019. 80 p.

⁸ Aina Zābaka (OMF2300/3349e).

jai neleista eiti ten, kur turėjusi, o buvo nuvesta į KGB.

Daugpilio KGB vykusios apklausos metu Ainos klausinėjo, kodėl ji norinti nuversti egzistuojantį politinį režimą, nors iš tikrųjų tas režimas jai daug pasitarnavo. Aina pripažįsta tik vėliau supratusi, kad visai nesvarbu, ar kas nors ką nors sakė ar darė, nes Rygos KGB siekė įrodyti, kad jie dirba, tad fabrikavo bylas, ir jos byla buvo viena iš tokių.

Studijuodama Maskvoje Aina pažinojo kitus Latvijos studentus, taip pat ir Knutą Skujenieką. Tuo metu, kai Aina buvo išsiųsta į Daugpilį, Knuts Skujenieks turėjo vykti į komandiruotę į Ventspilį, kur viena diena vėliau buvo areštuotas. Aina savo liudijimuose prisimena, kad vėliau Knuts Skujenieks apkaltino ją, nes esą dėl jos ir jis buvo suimtas.

Aina Zābaka baigdama teigia, kad priežastis, dėl kurios ji buvo kaltinama antisovietinės organizacijos steigimu, yra ta, kad tais laikais dvi jaunos merginos Aina ir Skaidrite Sproģe gyveno kartu, ir, kaip ji teigia, jaunystėje visiems norisi pramogų, tad merginos savo bute priimdavo svečius. To pakako, kad saugumas imtų įtarti, kad Aina antisovietinei organizacijai verbuoja naujus narius.

Aina smulkiai pasakoja apie savo patirtį vadinamajame Kampiniam name (Rygos KGB tardymo izoliatoriuje – red. past.), kur ji buvo laikoma. Ji buvo uždaryta kameroje su kita moterimi. Vos atvykus atėmė diržą ir batraiščius, kad nepasikartų. Ainos motina žinojo, kad dukra areštuota, jai leido atnešti šiek tiek maisto. Dar Aina prisimena kelis faktus apie areštinės maistą. Jis buvo labai aštrus ir sūrus, kad užgožtų pridedamų vaistų skonį, nuo tų medikamentų sulaikytosios turėjo atviriau kalbėti per tardymą. Ji taip pat apibūdino gyvenimo sąlygas izoliatoriuje. Tiksliai neprisimena, ar į dušą buvo vedama kartą per 10 dienų, ar per savaitę. Dušas buvo pastato rūsyje, jo grindys cementinės, o ant sienų matėsi kulų žymės. Kartą per dieną visi buvo išvedami pasivaikščioti į mažą kiemėlį už pastato.

Aina taip pat prisimena tardymus, kurie vykdavo kelias dienas iš eilės, paskui būdavo kelių dienų pertrauka. Sulaikytiesiems pristatyti buvo specialus liftas. Tardymo patalpoje viskas buvo pritvirtinta prie grindų.

Aina prisimena, kad sykį per tardymus buvo jos gimtadienis, tą dieną tardytojai davė jai torto gabalėlį ir paprašė būti labai sąžininga su jais. Aina atsakė, kad visuomet buvo sąžininga ir po to suvalgė vaišes.

Ji prisimena, kad klausinėdavo to paties daug kartų, kad ji pasimestų atsakymuose ir pasakytų kitaip, nei prieš tai buvo sakiusi.

Tiktai teismo proceso metu Aina pamatė tuos žmones, su kuriais buvo teisama. Ji prisimena, kad iš visos teisiamos grupės jai pažįstami buvo tik Knuts Skujenieks, Viktors Kalniņš ir Dailis Rijnieks bei jo žmona, su kuria kartu dirbo bibliotekoje. Aina teigia nepažinojusi Gunārso Rode'ės, bet paaiškino, kaip jis buvo paverstas šios tariai įkurtos nelegalios antisovietinės organizacijos nariu: Gunārs Rode pažinojo Dailį Rijnieką ir Uldį Ofkantą, taigi tardytojai apkaltino juos visus priklausius vienai antisovietinei organizacijai. Ainos advokatas buvo žydas Minskėrs. Teismas tęsėsi nuo 1962 m. lapkričio 28-osios iki gruodžio 28-osios. Ji buvo nuteista. Aina prisimena, kad prokuroras Pāže teismo pabaigoje pripažino, kad Zābaka iš esmės nieko blogo nepadarė, bet galėjo, todėl jai skyrė 12 metų įkalinimo.

Aina prisimena, kad prieš areštą ji buvo sekama; tie žmonės būdavo su mėlynais lietpalčiais ir skrybėlėmis. Ji taip pat mini jautusi, kad kažkas iš kiemo pusės juos nuolat stebi. Aina įsitikinusi, ir tik po daugelio metų suprato, kad Skaidrite, su kuria jiedvi gyveno, niekada nebuvo suimta, nors dalyvaudavo ten, kur ir Aina. Jai kilo įtarimas dėl Skaidritės vaidmens jos byloje. Yra ir kitų dalykų, apie kuriuos vertėtų pagalvoti. Pvz., tuo metu buvo labai sunku susirasti gyvenamąjį būstą Rygoje. Aina niekaip negalėjo jo rasti, ir būtent Skaidrite pasikvietė ją gyventi į savo butą, kurį vos atvykusi į Rygą gavo be jokių problemų.

Informaciją apie Andrejsą Pūcē surinko istorikas Zelmenis:

Andrejs Pūce gimė 1948 m. Latvijoje, Skryveriuose. Tautybė – latvis. Iki arešto gyveno Rygoje. Areštuotas 1972 06 30 ir kaltinamas 1970–1972 m. priklausęs antisovietinei organizacijai kartu su F. Nikmaniu⁹ ir P. Ozoliņšu¹⁰. Jis kaltintas rašęs nacionalistinius esė, priešiškus sovietų valdžiai ir kitiems davęs skaityti pastabas politinėmis temomis, kūręs antisovietinio pobūdžio skrajutes bei jas platinęs, laikęs fotoalmanachą „Baigais gads“. 1971 m. naktį iš liepos 11 į 12 d. topografiniame Skryverių bokšte iškėlęs Nepriklausomos Latvijos vėliavą. 1972 m. liepos 3 d. iškėlė

⁹ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019. 58 p.

¹⁰ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019. 59 p.

Latvijos SSR vėliavą topografiniame Skryverių bokšte, prie jos prisiuvenus juodą juostą. Nuteistas 4 metams sunkiųjų darbų stovykloje. Išleistas 1976 06 25¹¹.

Vaizdo liudijime Andrejs detaliai pasakoja apie savo gyvenimą, anti-sovietinę veiklą ir gulago patirtį¹².

Andrejs Pūce prisimena savo tarnybą sovietinėje armijoje Murmanske, Rusijoje. Jis tarnavo su 11 vaikinių iš Latvijos. 1967 m. po demobilizacijos trys iš jų kartu atvyko į Rygą, nupirko gėlių ir padėjo jas prie Laisvės paminklo. Kai vėliau Andrejs buvo suimtas, KGB teigė žinojęs, kad parvykęs iš kariuomenės jis padėjo gėles. Tas faktas vėliau buvo įtrauktas į kaltinimų sąrašą.

Andrejs Pūce pasakoja, kad 1969 m. įsidarbino brigadoje, kuri griovė senus namus. Kadangi statybininkai žinojo, kuris pastatas bus griauamas, iš vakaro nueidavo jį apžiūrėti. Kartą rado paslėptą originalią Nepriklausomos Latvijos vėliavą. Toliau Andrejs labai smulkiai pasakoja, kaip jis 1971 m. naktį iš liepos 11 į 12 d. 4 valandą ryto iškėlė tą vėliavą topografiniame Skryverių bokšte. Jo nepagavo, bet po metų Andrejs kartu su Fēlikss Nikmanis nusprendė iškelti dvi Latvijos SSR vėliavas kaip gedulo ženklą Skryveriuose ir Pliaviniose. Taigi jie jas nusipirko, apsiuvo juoda juoste ir juodai užrašė žodžius „Stalino režimo aukoms pagerbti“. Traukiniu išvyko į Skryverius ir Pliavines, bet pakeičiant traukinį Fēlikss Nikmanis susitiko kelis pažįstamus ir negalėjo paaiškinti, ko važiuoja į Pliavines. Tuo metu Andrejs motina gyveno Skryveriuose, todėl niekam nekilo klausimų, ko jie ten važiuoja. Dėl šios priežasties vietoje dviejų planuotų vėliavų iškėlė tikrai vieną Skryveriuose.

Andrejs taip pat pasakoja apie knygą „Baigais gads“, kurią rado, perskaitė ir davė kitiems paskaityti. Ši knyga yra apie nusikaltimus per pirmąją sovietų okupaciją nuo 1940-ųjų birželio iki 1941-ųjų liepos.

Po vėliavos iškėlimo Andrejs kartu su draugais nusipirko spausdinimo mašinėlę. Tuo metu jau buvo viešai parašytas „17 komunistų laiškas“. Tada jie skrajutėje nusprendė parašyti atsakymą. Joje buvo toks

teiginys: „Švedai padėjo pastatyti Kegumo hidroelektrinę ir po to išvyko. Rusai padėjo pastatyti Aizkrauklės elektrinę, bet po to taip ir neišvyko, o pastatė naują miestą Stučką (dabar jis vadinamas Aizkraukle).“ Jie padarė 60 skrajutės kopijų ir išplatino jas Rygoje ir Pliaviniose. Ilze Kville padėjo jiems ne tik atlikti korektūrą, bet ir platinti. Dar Andrejs pasakoja apie kitas veiklas, kurios buvo laikomos antisovietinėmis, – jis rašė eilėraščius, kabino vėliavas prie Dailės teatro, kai jis buvo dar tik statomas.

Andrejs pamena, kad labai norėjo studijuoti, bet prieš stojamuosius egzaminus 1972-ųjų liepą buvo suimtas. Fēlikss taip pat buvo suimtas, vėliau paleistas, nes pritrūko įrodymų. Andrejs tebelaikė suimtą, nes jo brolis viešai kalbėjo, kad Andrejs iškėlė Latvijos SSR vėliavą su juoda juoste Skryveriuose.

Andrejs pasakoja, kaip antisovietinių skrajučių gamyba papildė jo bylą. Būdamas suimtas ir laikomas Kampiniame name jis norėjo perduoti žinutę Fēlikssui, kuris buvo paleistas anksčiau, kad reikia sunaikinti spausdinimo mašinėlę. Jis parašė raštelį, kuriame užsiminė apie pianino sugadinimą. Jis norėjo perduoti tą raštelį vienam žmogui, kuris netrukus turėjo būti paleistas, bet apsigalvojęs suplėšė ir išmetė į tualetą. Tardytojai ištraukė skutelius iš unitazo, sudėliojo ir perskaitė supratę, kad pianinas reiškė rašomąją mašinėlę. Andrejs sako, kad tardymų metu jis nebuvo fiziškai kankinamas.

Andrejs taip pat prisimena teismo procesą. Posėdis buvo uždaras, o prokuroras paprašė skirti kaltinamajam 7 metus. Andrejs prisimena iš dalies gailėjęsis dėl to, ką buvo padaręs – paženkinęs sovietinę vėliavą juoda spalva, bet ne dėl to, kad iškėlė Latvijos vėliavą, norėdamas priminti žmonėms, kaip ji atrodė. Jo teisėjas buvo Kušners. Andrejs apibūdina teismo procesą kaip imitaciją, nes viskas jau buvo iš anksto nuspręsta. Teisėjai palikdavo salę neva pasitarti, o iš tikrųjų tuo metu jie gėrė kavą.

Po teismo Andrejsą išsiuntė į lagerį. Jis prisimena ten buvusią didelę biblioteką. Išleidžiami į laisvę kaliniai joje palikdavo savo knygas. Kad laikas greičiau eitų, jis sudarė latvių, lietuvių ir estų kalbų žodyną. Teko kelis kartus jį pildyti, nes vis atrasdavo naujų sinonimų. Dar Andrejs žaidė šachmatais. Kadangi lageryje buvo ir kitų tautybių

¹¹ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019. 61 p.

¹² Andrejs Pūce (OMF2300/958; 959).

žmonių, jie diskutuodavo, kalbėdavosi apie istoriją. Į klausimą, su kuo teko praleisti daugiausia laiko, Andrejs atsako, kad labai draugavo su lietuviais. Dar prisimena tą momentą, kai iš Rygos į lagerį atvyko Kārklīņš ir pasiūlė jam tapti skundiku, bet jis atsisakė.

Andrejs atmintyje išliko kasdienis lagerio gyvenimas: kaip kaliniai patys reguliavo tarpusavio santykius. Jei kas nors ką nors pavogdavo, vagiui tekdavo suvalgyti gabalą muilo. Po to niekada jokių vagysčių nebebuvo.

Informaciją apie Uldį Ofkantą surinko istorikas Zelmenis:

Uldis Ofkants gimė 1941 m. Latvijoje, Rygoje. Tautybė – latvis. Iki arešto gyveno Rygoje. Areštuotas 1962 05 18. Kaltinamas dalyvavimu antisovietinėje organizacijoje, kurios tikslas buvo atskirti Baltijos respublikas nuo Sovietų Sąjungos, ir antisovietinės literatūros laikymu bei platinimu. Nuteistas 10 m. sunkiųjų darbų stovykloje. Paleistas 1972 05 1813. Mirė 2008 11 26.

Savo vaizdo liudijime Uldis detalai pasakoja apie savo gyvenimą, antisovietinę veiklą ir patirtį gulage.

Uldis mini grupelę žmonių, su kuriais kartu buvo teisiamas. Iš tikrųjų ši grupelė buvo sudaryta KGB kurpiančią bylą, Uldis jos narių nepažinojo. Dėl to KGB pavyko įrodyti, kad konspiracija šioje antisovietinėje organizacijoje buvo aukščiausio lygio.

Uldis buvo suimtas 1962 m. gegužės 18-ąją. Rygos kino studijos direktorius pakvietė jį į savo kabinetą (tuo metu Uldis dirbo studijoje), kuriame jo jau laukė 2 vyrai. Jie areštavo Uldį ir nuvedė į Kampinį pastatą. Ir, anot Uldžio, taip jis dešimčiai metų prarado laisvę. Uldis prisimena, kad teismo posėdyje pirmą kartą pamatė Knutą Skujenieką ir Viktorą Kalniņi.

Uldis prisimena teismo posėdį, savo advokatą, bet toliau aiškina, jog nebuvo gerų ir blogų advokatų, viską sprendė KGB. Tardamas paskutinį žodį teisme, jis neprisipažino išdavęs tėvynę, jis esą tik kalbėjęs, bet jokių veiksmų nesiėmęs. Po teismo pateko į kamerą kartu su Viktoru Kalniņiu ir jie susidraugavo.

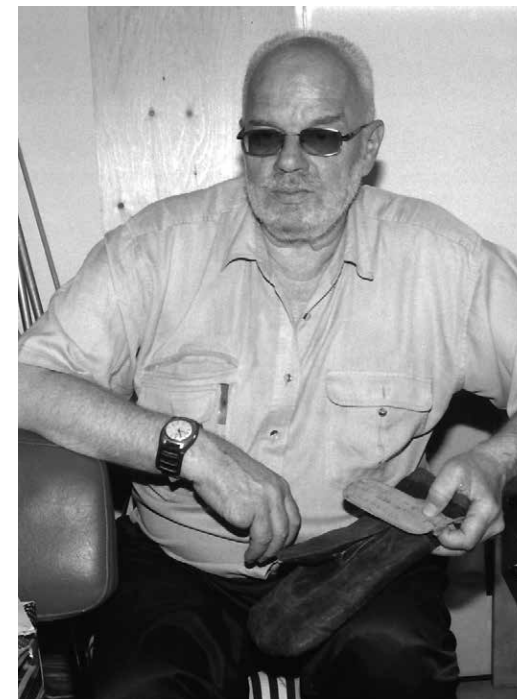
Uldis toliau prisimena, kaip atvyko į lagerį Mordovijoje. Pateikia faktą, kad „jaunikliai“ buvo perkelti į kitą vietą, nes anksčiau įkalinti kaliniai

¹³ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019, p. 58–59.

Uldis Ofkants Mordovijoje, SSSR. Apie 1972 m. Nuotrauka iš Latvijos okupacijos muziejaus fondų.

Uldis Ofkants Rygoje, Latvija. 2006 m. Fot. Aivars Reinholds. Nuotrauka iš Latvijos okupacijos muziejaus fondų.

neva „gadino“ juos. Po kelių metų jie buvo parvežami atgal, po to vėl atskiriami, nes „jaunikliai“ neva gadina „senius“ ir neleidžia jiems pasitaisyti.

Uldis buvo paleistas 1972 m. gegužės 18-ąją. Viktors Kalniņš paleistas mėnesiu anksčiau, nes ir suimtas buvo mėnesiu anksčiau. Paleidžiant Uldžiui buvo išduotas pažymėjimas, kad jis yra kvalifikuotas lentpjūvės darbininkas, bet, kaip sako pats Uldis, nebuvo nieko panašaus. Jis dirbo statybininku ir fabriko darbininku.

Informaciją apie Raimondą Ēriką Mikelsoną surinko istorikas Zelmenis.

Raimonds Ēriks Miķelsons gimė 1929 m. Latvijoje, Cēsio apskrityje, Ērgliuose. Tautybė – latvis. Iki suėmimo gyveno Rygoje. Suimtas 1962 09 03. Kaltinamas parašęs 4 anoniminius antisovietinio turinio laiškus, kuriuose iškoneveikė Komunistų partiją ir įžeidė tarybinės valstybės

masines informācijas priemones, šmeižē Latvijas SSR politinē bei materialinē padētj. Buvo nuteistas 5 metams sustiprinto režimo lageryje, išleistas į laisvę 1967 09 02. Mirė 2008 08 25¹⁴.

Vaizdo liudijime Raimonds pasakoja apie savo gyvenimą ir antisovietinę veiklą bei patirtį lageryje. Raimonds Ēriks Miķelsons ir jo motina Berta Miķelsons, tėvas Jānis Miķelsons ir broļiai Imants ir Jānis Miķelsons 1949 m. kovo 25-ąją buvo ištremiti iš Ērglių gyvenvietės į Omsko sritį Rusijoje. Iš tremties paleistas ir į Latvijos SSR grįžo 1956 m.¹⁵

Po sugrįžimo iš priverstinės deportacijos jis parašė laišką Ispanijos radijo stočiai, kuriame išdėstė savo nuomonę arba tiesą apie tikrąjį gyvenimą sovietų Latvijoje, o KGB tuos laiškus perėmė.

Raimonds Ēriks toliau pasakoja, kaip jis iki arešto buvo 2 mėnesius sekamas. Dar jis pamena, kad per tardymus čekistas jam davė kažkokio gėrimo, kad negalėtų aiškiai mąstyti ir atsakyti į visus jų klausimus.

Raimonds Ēriks prisimena buvęs teistas 2 kartus, antrą kartą jau Centriniam Rygos kalėjime, kur buvo pakeistas nuosprendis, o jis jau metus buvo atsėdėjęs.

Raimonds prisimena tokį įvykį: į lagerį buvo atvežti du rafinuoti ponai, apsižiūrėję ir supratę, kad tokiomis sąlygomis negalės gyventi, pasileido bėgti prie spygliuotos tvoros ir buvo nušauti. Dar pasakoja apie lietuvį Kavaliauską, vadina jį tikru patriotu. Tačiau prisimena, kad šis beveik niekada nedirbo ir daugiausia laiko praleisdavo kameroje. Buvo girdėti gandų, kad jis yra informatorius. Kartu gyvenę likimo draugai pastebėdavę, jog jam atnešama geresnio maisto. Raimonds papasakojo Kavaliauskui, kad per kratą KGB nerado kažkokių mokslinių straipsnių, kuriuos jis buvo paslėpęs, ir pasakė, kur jie paslėpti. Netrukus po šio pasikalbėjimo, Raimonds gavo laišką iš motinos, ji rašė, kad buvo atėję KGB agentai ir kažko ieškojo. Raimonds iš tikrųjų nežino, ar šie du įvykiai yra susiję. Gyvenimo lageryje laikotarpiu Raimonds lankė mokyklą.

Raimonds Ēriks Miķelsons dar pasakoja apie lagerio tradicijas. Paleidimo dieną jį nufotografavo. Kadangi išpuolė sekmadienis, pagal įstaty-

¹⁴ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019, p. 56.

¹⁵ Latvijas iedzīvotāju 1949. gada 25. marta deportācija. Raimonds Ēriks Miķelsons. Prieiga per internetą: <http://www.itl.rtu.lv/LVA/dep1941/sikak.php?baze=dep49&id=25391> [žr. 2020 06 30].

mus jį paleido viena diena anksčiau. Išleisti kaliniai laikėsi tokio prietaro: tam, kad niekada čia negrįžtų, perlauždavo savo šaukštą ir mesdavo jį per petį neatsigrėždami. Su savimi jis turėjo didžiulį savadarbį lagaminą bei traukinio bilietą. Per 5 metus kalėjimo jis gavo tik tai 4–5 laiškus.

Informaciją apie Mārį Andržejevskį surinko istorikas Zelmenis:

Māris Andržejevskis gimė 1942 m. Latvijoje, Rygoje. Latvis. Iki arešto gyveno Rygoje, areštuotas 1962 12 06 ir kaltintas nukabinęs 8 SSSR vėliavas ir sudeginęs jas kartu su I. Lietavietis ir I. Titovs 1962 m. gruodžio 5-osios naktį Zvaigžņu ir Alauksts gatvių sankryžoje. Nuteistas 5 metams sunkiųjų darbų lageryje, išleistas į laisvę 1967 12 03¹⁶. Mirė 2019 02 08.

Vaizdo liudijime Māris pasakoja apie savo gyvenimą ir antisovietinę veiklą bei patirtį lageryje¹⁷.

Māris Andržejevskis pasakoja apie sovietinės Konstitucijos šventę gruodžio 5 dieną, per kurią sudegino sovietines vėliavas ir už tai buvo suimtas ir teistas. Grįžtant iš iškilmių su dviem draugais jaunuoliams teko eiti gatve, papuošta plevėsuojančiomis Latvijos SSR vėliavomis. Vienas iš draugų pašoko ir nutvėrė vėliavą. Māris sako, kad jie nusprendė pajuokauti – surinkti jų daugiau ir sudeginti. Māris aiškina, kad tuo metu jie tebuvo dvidešimtmečiai. Sudeginę vėliavas ir pasijutę geriau, jie sugrįžo į šventės vietą ir niekam nieko nepasakojo. Kiti paklausinėjo, kodėl jie sugrįžo, o jie kaip susitarę melavo, kad tramvajai jau nebevažiuoja, todėl ir grįžo. Kitą dieną, tai buvo šeštadienis, jam jau neteko pareiti namo, nes vakare buvo suimtas ir nuvežtas tardyti į Kampinį pastatą Rygoje.

Māris prisimena, kad iš pradžių jaunuoliai susitarė niekam nieko nesakyti apie tai, ką buvo padarę. Dar jis sako, kad jį aplankė pulkininkas Reksņa, pasiūlė atsigerti vandens. Atsigėrus Māris pasijuto geriau ir pajuto, kad pulkininkas Reksņa yra jam lyg tėvas ir padarys viską, kad padėtų jaunuoliui iš čia ištrukti. Pulkininkas aiškino, kad jis neturėtų būti nuteistas daugiau kaip 15 dienų arešto, nes, anot jo, tai buvo tiesiog chuliganiškas veiksma. Māris prisimena galvojęs, kad nieko baisaus

¹⁶ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019, p. 20.

¹⁷ Māris Andržejevskis (OMF2300/2903; 2904; 2904; 2905; 2906; 2907).

nejvyko, todėl jis prisipažino ką padaręs ir pridūrė, kad dėl to gailėjosi.

Iš KGB tardymo izoliatoriaus Māris buvo perkeltas į Centrinį Rygos kalėjimą. Per tris ten praleistus mėnesius buvo sufabrikuota byla. Jis prisimena, kad kalėjime sutiko daugiau patyrusių žmonių, kurie pasakojo, kaip išgyventi gulage – nebendradarbiauti su administracija, jokiū būdu nerodyti jokios iniciatyvos, neprašyti nieko papildomai, pvz., papildomo laiško, nes papildomi dalykai suteikiami už pasitarnavimą administracijai.

Māris pasakoja apie teismo posėdį. Jame dalyvavo dvi liudininkės kiemsargės: viena latvė, kita rusė. Kai buvo tardoma rusė, ji sakė buvusi pažadinta degančių vėliavų šviesos ir greitai iškvietusi miliciją. Teisėjas paklausė, kokį įspūdį padarė degančios vėliavos. Ji teigė, kad nieko ypatinga, išgėrę vaikinai prisidarė problemų ir pabėgo. Antroji liudininkė latvė pasakojo, kad ji iškvietė miliciją iš baimės, kas sumokės už sudegintas vėliavas. Priešingai negu rusei, jai susidarė įspūdis, kad ten buvo kažkokia organizacija. Tuo remiantis ir buvo sudaryta byla, kad Maris bei jo draugai priklausė kažkokiai neegzistuojančiai organizacijai.

Māris prisimena, kad Imants Lietavietis¹⁸ buvo tuo metu nepilnametis, todėl jis buvo išvežtas į Paauglių darbo koloniją Cėsyje. Tuo tarpu Māris ir Igors Titovs¹⁹ buvo išsiųsti į septintą Dubrovlagerį. Māriū pasirūpino Jēkabs Pūpols, Igors Titovs patarinėjo kaip išgyventi, kaip elgtis, kad išliktum lageryje. Jis sakė, kad jei kas nors nori būti anksčiau paleistas ar gauti daugiau maisto, turėtų dirbti administracijai. Igors patarė daryti viską ko prašomas, mokytis, skaityti, o jei kas paprašė dirbti, dirbti, jei niekas neprašė dirbti – nedirbti.

Māris pasakoja, kad būdamas 7-ame lageryje, sužinojo, kad jo motina bei sesuo gavusios leidimą gyventi Švedijoje. Motina atvyko jo aplankyti ir jis pritarė jos norui išvykti iš Latvijos SSR. Māris pasakęs motinai, kad ji galės daugiau jam padėti gyvendama Švedijoje ir siūsdama siuntinius, negu gyvendama Rygoje. Po to jį išsiuntė į 11-ąjį lagerį, ir ten jis jau gaudavo siuntinius su kava bei cigaretėmis iš Švedijos. Jis pamena gulage šventę valstybines šventes, tarp jų gegužės 15-ąją ir lapkričio 18-ąją.

¹⁸ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019, p. 51.

¹⁹ G. Zelmenis, *Nacionālā pretošanās kustība Latvijā*. No 1959. līdz 1986. gadam. Rīga: Pētergailis, 2019, p. 74.

Māris taip pat mini tvarką, kai kas keleri metai jaunesni bei vyresni kaliniai buvo atskiriami, kad išvengtų vienų kitiems daromos įtakos. Kartą keli jaunesni kaliniai buvo perkelti į kitą lagerį, kuriame buvo latvių, lietuvių ir estų. Jie susidraugavo ir organizuodavo paskaitas įvairiomis temomis, laisvalaikiu pasistatė krepšinio bei tinklinio aikštes. Dar jis pamena, kad kiekviena tautybė turėjo savo komandą, o pagrindinės sporto šakos buvusios krepšinis ir futbolas.

Māris taip pat prisimena 3-įjį Balašichos lagerį, ten teko sutikti kitų pasipriešinimo dalyvių iš Latvijos – tarp jų buvo Knuts Skujenieks, Gunārs Rode ir Juris Ziemeļis.

Išvados

Vaizdo liudijimai kaip šaltinis yra iš tiesų vertingi, nes net ir liudininkams mirus išlieka jų prisiminimai. Iš ašunių trys jau mirė, bet jų vaizdo įrašuose pateikta informacija bus galima pasinaudoti bet kada vėliau. Tai yra svarbu, nes ne kiekvienas užrašo savo atsiminimus apie gyvenimą. Vaizdo liudijimai taip pat leis ateityje objektyviau interpretuoti archyve sukauptą medžiagą, o ne tik tai, kas liko užfiksuota byloje.

Vaizdo liudijimai taip pat atskleidžia metodus, kuriais naudojo si KGB tardytojai. Aina Zābaka, Raimonds Ēriks Miķelsons ir Māris Adržejevskis mini chemines medžiagas, naudotas maiste ar vandenyje, kad įtariamieji laisviau ir atviriau kalbėtų tardymuose. Be to, dar būta tardymų, besitęsiančių kelias dienas iš eilės, kai užduodami tie patys klausimai, tardoma ir naktį. Visa tai leidžia daryti išvadas apie septintajame–aštuntajame dešimtmetyje ir vėlesniais laikais KGB naudotus metodus.

Vienas iš 8 žmonių, įrašiusių vaizdo liudijimą – Raimonds Ēriks Miķelsons, sovietų represijas patyrė du kartus: 1949 m. kovą jis kartu su tėvais ir dviem broliais buvo ištremtas į Omsko sritį Rusijoje. 1956 m. grįžo į Latvijos SSR. Vėliau 1962 m. teistas už antisovietinę veiklą. Kiti buvę represuoti, įrašiusieji vaizdo liudijimus, kalba ir apie savo giminaičius, kurie taip pat buvo represuoti, pvz., Dailis Rijnieks, kurio tėvas Jānis Rijnieks buvo suimtas ir teistas, nes Dailio bute buvo rastos jo knygos.

Visi apklaustieji pasakoja apie savo gyvenimą kalėjime, vėliau lageruose. Jie taip pat mini kasdienį gyvenimą, kitus suimtuosius, santykius su jais ir su kitų tautybių suimtaisiais, kaip antai lietuviais ir estais. Jų pasakojimai leidžia susipažinti su daugiau KGB represijas patyrusių asmenų.

Vaizdo liudijimai bei audiovizualinis archyvas suteikia galimybę susipažinti su mažiau žinomomis antisovietinės veiklos bylomis, pvz., Gunārs Astra, Knuts Skujenieks ar Gunārs Rode ir jų bylos yra žinomi plačiai visuomenei, juos mini kiti rezistencinio judėjimo dalyviai, jie parašė savo atsiminimus, davė interviu. Antra vertus, yra ir niekur nepaminėtų ar tiesiogiai nesusijusių su rezistenciniu judėjimu žmonių liudijimų.

Būtina atlikti gilesnius tyrimus ir palyginti archyvo bylas bei žmonių pateiktą vaizdo informaciją ar raštu užrašytus atsiminimus. Šis pranešimas skirtas supažindinti su garso ir vaizdo medžiaga, sukaupta Okupacijos muziejuje Latvijoje. Visa medžiaga yra autentiškas šaltinis, atskleidžiantis plačiai visuomenei antisovietinį judėjimą Latvijoje.